

УДК 947.6 – 058.232.6 «1966/1975» + 323.325 (476)(091) «1966/1975»

Н. В. ЗАЙЦАВА

**РОЛЯ ГРАМАДСКІХ ФОНДАЎ СПАЖЫВАННЯ
Ў САЦЫЯЛЬНЫМ ЗАБЕСПЯЧЭННІ КАЛГАСНАГА СЯЛІНСТВА БЕЛАРУСІ
(1966–1975 гг.)**

Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт

(Паступіў у рэдакцыю 20.10.2009)

У даследуемы перыяд значную ролю ў павышэнні жыццёвага ўзроўню, паляпшэнні сацыяльна-бытавых умоў жыццядзейнасці калгаснага сялянства адыгрывалі грамадскія фонды спажывання.

На аснове грамадскіх фондаў спажывання ажыццяўлялася бясплатнае або льготнае забеспячэнне патрэбнасцей, якія грамадства разглядала як сацыяльна-прыярытэтныя: медыцынскае абслугоўванне, адукацыя, часткова культура. За іх кошт утрымоўваліся непрацаздольныя члены грамадства.

Каля 2/3 агульнага аб'ёму размяркоўваемых праз грамадскія фонды льгот, такіх як медыцынскае абслугоўванне і фізічная культура, адукацыя і павышэнне кваліфікацыі, стыпендыі і г. д., паступалі членам грамадства незалежна ад колькасці і якасці затрачанай імі працы і толькі 1/3 гэтага аб'ёму (аплата чарговых адпачынкаў, выплаты па бальнічных лістах, пенсіі і некаторыя іншыя) – у вызначанай (большай або меншай) ступені залежала ад выдаткаў працы ў мінулым [1, л. 36]. Іх размеркаванне ў рамках дадзенай формы дадаткова рэгулявалася з боку грамадства з улікам складу і даходаў кожнай сям'і.

Для меней матэрыяльна забяспечаных сем'яў была ўсталявана паніжаная аплата за карыстанне дзіцячымі дашкольнымі ўстановамі, дзеці з гэтых сем'яў часткова або цалкам вызваліліся ад аплаты за снеданне ў школах і на 50% ад аплаты за навучанне ў школах-інтэрнатах, былі таксама паніжаныя стаўкі падатку з зарплаты з улікам колькасці ўтрыманцаў, уведзена дапамога на дзяцей для сем'яў, у якіх сукупны прыбытак у разліку на аднаго члена сям'і не перавышаў 50 руб. у месяц і г. д. [1, с. 24].

Магчымасці фарміравання гэтых фондаў у розных гаспадарках былі не аднолькавыя, паколькі іх крыніцай з'яўлялася частка валавога прыбытку, г. зн. чысты прыбытак. Гэта было звязана перш за ўсё з развіццём эканомікі калгасаў, узроўнем рэнтабельнасці вытворчасці. Калгасы адрозніваліся па натуральных і эканамічных умовах вытворчасці, таму і вытворчасць валавога прыбытку на адзінку адпрацаванага часу і зямельнай плошчы была рознай.

Такім чынам, фарміраванне і функцыянаванне вышэйуказаных фондаў у калгасах былі таксама розныя. У адпаведнасці з гэтымі эканамічнымі магчымасцямі гаспадаркі і забяспечвалі матэрыяльныя і культурныя патрэбнасці сваіх працаўнікоў [2, л. 78; 3, л. 124; 4, л. 220].

Структура ўнутрыгаспадарчых грамадскіх фондаў спажывання ў калгасах па відах ільгот і паслуг уключала ў сябе грашовыя выплаты ў выглядзе пенсій, стыпендыі, аплаты чарговых адпачынкаў і выплат прэмій за кошт чыстага прыбытку, якія прызначаліся для задавальнення патрэбнасцей у індывідуальным парадку, і грамадскае абслугоўванне ў выглядзе розных матэрыяльных ільгот і паслуг, якія прызначаліся для задавальнення патрэбнасцей разам. Сюды таксама ўключаліся выплаты і льготы з грамадскіх фондаў спажывання калгасаў, звязаныя з аплатай па працы: пенсійнае забеспячэнне пажылых людзей і інвалідаў, аказанне дапамогі калгаснікам па часовай непрацаздольнасці і калгасніцам па цяжарнасці, выплата прэмій з фонду матэрыяль-

нага забеспячэння (за кошт чыстага прыбытку калгаса) і аплата чарговых адпачынкаў; а таксама не звязаныя з аплатай па працы: матэрыяльныя і грашовыя даплаты на ўтрыманне дамоў для састарэлых калгаснікаў, дзіцячых устаноў, падрыхтоўку кадраў, утрыманне культасветустаноў і правядзенне культурна-масавай працы, даплаты па аказанні разовай дапамогі членам калгаса і на амартызацыю невытворчых асноўных фондаў [5, л. 120, 124].

Існуючыя ў калгасах унутрыгаспадарчыя грамадскія фонды спажывання забяспечвалі задавальненне шырокага круга матэрыяльных і культурных патрэбнасцей калгаснага сялянства. За дзесяць гадоў (1966–1975 гг.) структура гэтых патрэбнасцей па відах ільгот і паслуг, якія прадастаўляліся працаўнікам калектыўных гаспадарак і іх сувязі з аплатай па працы, зведала істотныя змены. Пры агульным павелічэнні гэтых фондаў у рэспубліцы ў 8,4 раза грашовыя выплаты калгаснікам з дадзенай крыніцы павялічыліся ў 10,8 раза, а спажыванне матэрыяльных і культурных ільгот у форме грамадскага абслугоўвання – у 5,2 раза. Адпаведна ўдзельная вага першых у іх агульным аб'ёме ўзрасла, а другіх – знізілася на 16,5% [6, л. 100–104; 7, л. 76–78; 8, л. 23–27; 9, л. 167; 10, л. 146, 155, 167; 11, л. 30, 47].

Дадзеная прапорцыя размеркавання тлумачыцца тым, што ў першую чаргу вырашаліся пытанні матэрыяльнай забяспечанасці працаўнікоў калгаснай вытворчасці, якія павінны былі дасягнуць пэўнага мінімуму, у тым ліку і за кошт выплат з указаных фондаў. А затым – усе астатнія.

Аднак, аналізуючы грамадскія фонды спажывання па відах ільгот і паслуг і іх узаемасувязь з аплатай па працы, складана адказаць на пытанне аб тым, якія фактары ляжалі ў аснове вышэй-указаных структурных змен і якія асноўныя тэндэнцыі развіцця дадзенай формы размеркавання па пэўных відах задавальнення матэрыяльных і культурных патрэбнасцей калгаснага сялянства. Адказ на гэтае пытанне магчымы толькі на аснове іх паслядоўнага структурнага аналізу па мэтавым прызначэнні задавальнення гэтых пэўных патрэбнасцей.

Супастаўленне за разглядаемы перыяд структурных паказчыкаў грамадскіх фондаў спажывання калгасаў рэспублікі паказвае, што выплаты з фонду сацыяльнага забеспячэння і матэрыяльнай дапамогі калгаснікам за дзесяць гадоў узраслі амаль у 3,2 раза, на культурна-бытавыя мерапрыемствы – больш за 4,8 раза, а амартызацыйныя адлічэнні невытворчых асноўных фондаў павялічыліся прыкладна ў 6,7 раза [5, л. 45, 49; 7, л. 76, 77; 8, л. 84, 114; 12, л. 162, 163].

Як адзначалася раней, адной з складаючых частак унутрыгаспадарчых грамадскіх фондаў спажывання ў калгасах з'яўляўся фонд сацыяльнага забеспячэння і матэрыяльнай дапамогі калгаснікам, выплаты з якога за перыяд з 1966 па 1975 г. узраслі амаль у 3,2 раза і на канец дзявятай пяцігодкі склалі 8,5 млн руб. [6, л. 67; 7 л. 49; 13, л. 39–40].

У апошнім годзе дзявятай пяцігодкі аплата чарговага адпачынку калгасніка ў рэспубліцы склала ў сярэднім каля 50% яго сярэднямесячнай аплаты па працы [7, л. 67; 69, л. 49; 14, л. 76, 98]. Нараўне з удзельным ростам гэтых фондаў меў месца іх значны рост у абсалютнай велічыні. У выніку з 1965 па 1975 г. выплаты з фонду матэрыяльнага заахвочвання калгаснікаў павялічыліся амаль у 18,4 раза і іх удзельная вага ў агульных выдатках гаспадарак павысілася прыкладна ў 1,8 раза [15, л. 52, 56]. Аплата чарговых адпачынкаў калгаснікаў да другой паловы 1960-х гг. мела месца толькі ў нямногіх гаспадарках і па сваім агульным аб'ёме была нязначнай. У наступным у сувязі з увядзеннем паўсюдна гарантаванай грашовай аплаты працы яна распаўсюдзілася на ўсе гаспадаркі і ў 1975 г. у 13,5 раза перавысіла ўзровень 1965 г. А яе ўдзельная вага ў агульных выплатах за кошт унутрыгаспадарчых грамадскіх фондаў спажывання ўзрасла за гэты час у 1,6 раза [16, л. 122; 17, л. 49, 55; 18, л. 140].

Па структуры мэтавага прызначэння асобных артыкулаў выдаткаў фонд сацыяльнага забеспячэння і матэрыяльнай дапамогі калгаснікам уключаў у сябе пенсійнае забеспячэнне старых і інвалідаў, якія не атрымлівалі пенсіі ад дзяржавы; утрыманне дамоў для састарэлых; аказанне дапамогі па часовай непрацаздольнасці і цяжарнасці.

Як сведчаць даныя зводных гадавых спраздач калгасаў Беларускай ССР, у восьмай і дзявятай пяцігодках, нараўне з няўхільным ростам выплат за кошт указанага фонду ў цэлым, у калектыўных гаспадарках таксама пастаянна павялічваліся матэрыяльныя выплаты па ўсіх указаных артыкулах яго мэтавага прызначэння. Прычынай таму быў нізкі ўзровень заробку калгасніка. За кошт грамадскіх фондаў спажывання ў нейкай ступені кампенсавалася дадзеная несправядлівасць.

Найбольшы аб'ём матэрыяльных выплат і, адпаведна, удзельная вага ў агульных выплатах за кошт фонду сацыяльнага забеспячэння і матэрыяльнай дапамогі ў гады восьмай і дзявятай пяцігодкаў у калгасах рэспублікі мелі выплаты па аказанні разовай дапамогі калгаснікам, якія адчувалі патрэбу. У гэтыя выплаты калектыўныя гаспадаркі ўключалі ўсе выдаткі па бязвыплатных пазыках сваім членам на індывідуальнае будаўніцтва, набыццё жывёлы, забеспячэнне пасяўным матэрыялам і г. д.

З 1966 па 1975 г. гэтыя выплаты павялічыліся ў 4,2 раза і на канец дзявятай пяцігодкі склалі 4282 тыс. руб., а іх удзельная вага ў агульных выдатках за кошт указанага фонду за гэты час павысілася з 38,1 да 51,3%, або больш за 1,3 раза. Усё гэта, з аднаго боку, сведчыла аб узростанні эканамічных магчымасцей і зацікаўленасці калектыўных гаспадарак у поўнай матэрыяльнай забеспячэнасці сваіх працаўнікоў, з другога – аб забеспячэнні самым неабходным сваіх працаўнікоў, паколькі часам працаўнікі калектыўных гаспадарак з-за невысокага ўзроўню зароботнай платы не ў стане былі дазволіць сабе ўказаныя вышэй расходы. Сюды ж уключаліся і ўзрослыя за разглядаемы перыяд часу амаль у 3,4 раза выдаткі калгасаў рэспублікі за кошт фонду сацыяльнага забеспячэння і матэрыяльнай дапамогі калгаснікам па артыкуле «Іншыя выплаты». Да апошніх датычыліся і бязвыплатныя пазыкі перасяленцам, папаўненне за кошт калектыўных сродкаў касуемадапамогі і некаторыя іншыя выплаты.

З 1966 па 1975 г. значна ўзраслі выдаткі калгасаў рэспублікі за кошт фонду сацыяльнага забеспячэння і матэрыяльнай дапамогі калгаснікам па артыкуле «Утрыманне дамоў для састарэлых калгаснікаў», хоць у адрозненне ад іншых выплат яны не насілі пастаяннага характару. Справа ў тым, што ў гэты артыкул выплат калектыўныя гаспадаркі ўключалі самыя розныя віды матэрыяльных расходаў, звязаныя ў асноўным з аказаннем матэрыяльнай дапамогі непрацаздольным членам калгасаў старэйшага ўзросту па рамонце іх жылля, забеспячэнні палівам, прадуктамі харчавання ўласнай вытворчасці і г. д., памеры якіх у той альбо іншы год у значнай ступені залежалі ад шматлікіх сацыяльна-эканамічных, палітычных і прыродна-кліматыхных фактараў. Гэта былі жыццёва неабходныя расходы, якія падтрымлівалі адпаведны ўзровень жыцця дадзенай катэгорыі насельніцтва. Прычым яны не мелі якой-небудзь тэндэнцыі да росту альбо змяншэння. Яны выплачваліся па меры неабходнасці і магчымасці гаспадарак. Калі ў 1965 г. такія выдаткі склалі 7 тыс. руб., у 1970 г. – 10 тыс. руб., то ў 1971 г. ужо 59 тыс. руб., у 1972 г. – толькі 28 тыс. руб., а ў 1973 г. – 185 тыс. руб.; у 1974 г. – 36 тыс. руб., а ў 1975 г. – толькі 19 тыс. руб. [7, л. 146; 14, л. 56–57; 15, л. 75, 76; 16, л. 127, 128; 17, л. 129, 130].

За гады восьмай і дзявятай пяцігодкаў у калгасах рэспублікі больш за 1,6 раза павялічыліся таксама выплаты з фонду сацыяльнага забеспячэння і матэрыяльнай дапамогі па аплаце часовай непрацаздольнасці і цяжарнасці. Аднак калі з 1965 па 1970 г. аб'ём гэтых выдаткаў узрос больш за 2,8 раза, то ў 1971 г. ён зноў скараціўся амаль у 2 разы і на канец 1975 г. склаў 1594 тыс. руб. супраць 2599 тыс. руб. у 1970 г. [6, л. 123, 125; 16, л. 125; 17, л. 56; 18, л. 15]. Гэта было абумоўлена тым, што ў 1971 г. у цэнтралізаваным парадку было ўведзена забеспячэнне па часовай непрацаздольнасці і цяжарнасці за кошт абавязковых адлічэнняў у вызначаным парадку (2,8%) ад фонду аплаты па працы грашовых узносаў калектыўных гаспадарак у саюзны фонд сацыяльнага страхавання калгаснікаў.

Тым не менш, разгледжаная вышэй структура фонду сацыяльнага забеспячэння і матэрыяльнай дапамогі калгаснікам па існуючай у даследуемы перыяд у гадавых справаздачах калгасаў класіфікацыі мэтавага прызначэння яго артыкулаў выплат не адлюстроўвала цалкам усяго аб'ёму матэрыяльнай дапамогі калектыўных гаспадарак сваім членам. У калгасах, як правіла, не ўлічваліся выплаты за кошт унутрыгаспадарчых грамадскіх фондаў спажывання, а значыць, не адлюстроўваліся ў гадавых справаздачах такія віды бясплатнай дапамогі калгаснікам, як выкарыстанне конна-ручных і механізаваных сродкаў працы пры апрацоўцы прысядзібных участкаў, нарыхтоўцы і падвозцы кармоў, паліва, розных паездках па асабістых патрэбах, ветэрынарным абслугоўванні асабістай жывёлы і г. д.

Між тым, у рэчаіснасці гэтая форма бясплатных і льготных гаспадарча-бытавых паслуг калгаснікам з кожным годам набывала больш шырокія маштабы. Асабліва гэта датычылася выкарыстання ў асабістай гаспадарцы сучасных тэхнічных сродкаў, што было абумоўлена як знач-

ным ростам энэргаўзброенасці сельскай гаспадаркі, так і недахопам у гаспадарках працоўнай сілы падчас сезонна-палявых работ і імкненнем калгаснікаў мець больш свабоднага часу.

Агульная сума выдаткаў дзяржбюджэту на сацыяльна-культурныя мерапрыемствы размяркоўвалася паміж горадам і вёскай у прапарцыі 60:40. На долю жыхароў сяла прыходзілася не больш 28–30% грамадскіх фондаў спажывання з улікам паслуг медыцыны і асветы.

Дадзеная сітуацыя была абумоўлена не толькі астаткавым прынцыпам фарміравання фондаў грамадскага спажывання ў калгасах, але і асаблівасцямі стварэння гэтых фондаў у саміх калгасах. Крыніцай стварэння фондаў грамадскага спажывання з'яўлялася частка валавога прыбытку, г. зн. чысты прыбытак. У выніку яго пераразмеркавання ў першую чаргу рабіліся адлічэнні на аплату працы, а таксама пэўныя адлічэнні ў цэнтралізаваны саюзны фонд сацыяльнага забеспячэння, у цэнтралізаваны саюзны фонд сацыяльнага страхавання і ўзносы падаходнага падатку ў дзяржаўны бюджэт. Усё гэта з'яўлялася прычынай таго, што ў гаспадарках нават з больш або менш аднолькавым узроўнем прыбытковасці дырэктывы ўзаконеная ў першачарговай частцы пры размеркаванні валавога прыбытку аплата па працы, не апускаючыся ніжэй усталяванага ў цэнтралізаваным парадку мінімуму, па сваёй верхняй мяжы магла быць самай рознай. У выніку астаўшася частка пры наступным размеркаванні пасля аплаты працы і абавязковых узносаў часткі валавога прыбытку незалежна ад першапачатковага аб'ёму магла быць у выглядзе рознай велічыні. У асобных выпадках гэтага чыстага прыбытку магло і наогул не быць не толькі па прычыне нізкай прыбытковасці калектывнай гаспадаркі або пакрыцця страт мінулых гадоў, але і ў сувязі з досыць высокай у ім аплатай па працы.

Размеркаванне чыстага прыбытку ў калгасах у цэнтралізаваным парадку не рэгламентавалася і засноўвалася на вольнай ініцыятыве працаўнікоў саміх калектываў. Зразумела, што ў першую чаргу ў той або іншай ступені забяспечваліся матэрыяльныя патрэбнасці, а затым усе астатнія. Што датычыцца ўнутрыгаспадарчых грамадскіх фондаў спажывання, то суб'ектыўны падыход да рашэння дадзенага пытання, як правіла, спалучаўся з астаткавым прынцыпам іх фармавання.

Такім чынам, асноўная функцыя грамадскіх фондаў спажывання ў калгасах, якая заключалася ў паляпшэнні сацыяльна-бытавых умоў і матэрыяльнага становішча сваіх працаўнікоў, выконвалася толькі ў пэўнай частцы. Асноўнай прычынай такога становішча было тое, што існуючыя ў даследуемы перыяд метады гаспадарання не дазвалялі падняць дадзеную галіну на неабходны ўзровень. З аднаго боку, самі гаспадаркі не мелі фінансавай магчымасці, каб указаныя фонды функцыянавалі ў поўным аб'ёме, а з другога – не змянялася сістэма ўзаемаадносін паміж дзяржавай і калгасам. Механізм гаспадарання заставаўся ранейшым.

Літаратура

1. Баланс ЦСУ БССР о денежных доходах и расходах населения за 1975 г. // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Д. 2247. – Л. 1–139.
2. Показатели Министерства сельского хозяйства БССР и подведомственных организаций о выполнении планов по труду и заработной плате за 1965 г. // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 9. – Т. 3. – Д. 2879. – Л. 1–221.
3. Справки, статистические данные в ЦК КПБ, СМ БССР о развитии всех отраслей народного хозяйства БССР // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Д. 2297. – Л. 1–286.
4. Аналитические записки в ЦК КПБ, СМ БССР, Госплан БССР и ЦСУ СССР о росте выплат и льгот населению из общественных фондов потребления за 1970–1975 гг., оборачиваемости оборотных средств промышленных предприятий, недостачах, хищениях и потерях от порчи товарно-материальных ценностей в народном хозяйстве БССР и др. вопросах // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Д. 2321. – Л. 1–263.
5. Расчеты выплат и льгот населению из общественных фондов потребления за 1965 г. // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Д. 707. – Л. 1–146.
6. Показатели развития народного хозяйства, подъема культуры и материального благосостояния трудящихся БССР за 1965–1975 гг. // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Д. 2297а. – Л. 1–171.
7. Расчет баланса финансовых ресурсов БССР, оборачиваемости оборотных средств, выплат льгот населению из общественных фондов потребления за 1970–1975 гг. // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Д. 2323. – Т. 1. – Л. 1–174.
8. Сводные производственно-финансовые планы колхозов по областям за 1965 г. // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 11. – Д. 846. – Т. 3. – Л. 1–221.
9. Планы финансирования хозяйственных организаций Министерства за 1975 г. // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 9. – Д. 1265. – Л. 1–270.

10. Доклады, обзоры и экономические справки о развитии сельского хозяйства колхозов за 1966 г. // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 9. – Т.3 – Д. 7114. – Л. 1–345.
11. Баланс ЦСУ БССР о денежных доходах и расходах населения БССР за 1965 г. // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Д. 821. – Л. 1–117.
12. Сводки ЦСУ БССР По обследованию бюджетов колхозников по БССР и областям за 1965 г. // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Д. 765. – Л. 1–75.
13. Расчет баланса финансовых ресурсов БССР, выплат льгот населению из общественных фондов потребления за 1975 г. // НАРБ. – Фонд 30. – Оп. 9. – Т. 2. – Д. 2423. – Л. 1–153.
14. Сводные отчеты Министерства и областных управлений по основной деятельности колхозов за 1975 г. // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 14. – Д. 1205. – Т. 5. – Л. 141.
15. Приложения к отчетам областных управлений по основной деятельности колхозов за 1975 г. // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 14. – Д. 1206. – Л. 1–340.
16. Статистические отчеты колхозов // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 11. – Д. 116. – Т. 1. – Л. 334.
17. Статистические отчеты колхозов // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 11. – Д. 117. – Т. 2. – Л. 78.
18. Отчеты о финансово-хозяйственной деятельности производственных управлений Министерства за 1965 г. // НАРБ. – Фонд 48. – Оп. 9. – Т. 3. – Д. 6875. – Л. 1–234.

N. V. ZAITSAVA

**ROLE OF THE SOCIAL CONSUMPTION FUNDS IN THE KOLKHOZ PEASANTRY
OF BELARUS SOCIAL MAINTENANCE (1966–1975)**

Summary

The article is devoted to the problem of improvement the social protection systems for collective-farmers in 1966–1975 years. In this period existent farming methods didn't permit to raise this field of the economy on the necessary level. There were not possibilities for modernization and installation of the social protection systems for collective-farmers. These problems are general for studying the social and living conditions of Belarusian collective-farmers.